

Anti-immigratiehoudingen als verklaring voor de winst van de PVV

Een onderzoek naar de invloed van opleidingsniveau en issue salience op stemgedrag
tijdens de Tweede Kamerverkiezingen van 2023

Naam en studentnummer	<i>Milou van Oversteeg (565524)</i>
Vak	<i>Master scriptie Sociologie</i>
Supervisor	<i>Dragos Ciulinaru</i>
Tweede lezer	<i>Arjen Leerkes</i>
Datum	<i>22 juni 2025</i>
Aantal woorden	7745

Abstract

In dit kwantitatieve onderzoek wordt een antwoord gezocht op de vraag: In hoeverre verklaren de anti-immigratiehoudingen van Nederlandse stemgerechtigden de relatie tussen opleidingsniveau en stemmen op de PVV, en in hoeverre wordt de invloed van immigratiehoudingen op stemgedrag gemodereerd door de issue salience van immigratie tijdens de Tweede Kamerverkiezingen van 2023? Op basis van het Nationale Kiezersonderzoek wordt een mediatie en een gemodereerde mediatie getoetst waar gebruik gemaakt wordt van PROCESS-macro model 4 en 14. Uit deze analyse blijkt dat opleidingsniveau een negatief verband houdt met stemmen op de PVV ($\beta = ,42, p \leq ,000$). Dit verband wordt gemedieerd door anti-immigratiehoudingen. Issue salience blijkt de relatie tussen anti-immigratiehoudingen en stemmen op de PVV niet te vergroten ($\beta = -,091, p \leq ,000$).

Steekwoorden: Issue salience, immigratiehoudingen, opleidingsniveau, Partij voor de Vrijheid, stemgedrag

Inhoud

.....	1
Een onderzoek naar de invloed van opleidingsniveau en issue salience op stemgedrag tijdens de Tweede Kamerverkiezingen van 2023	1
Abstract	2
Inleiding.....	4
Theoretisch kader	7
Opleidingsniveau en stemmen op de PVV	7
Opleidingsniveau en anti-immigratiehouding	8
Houding tegenover immigratie en steun voor de PVV	11
Issue ownership theorie	11
Issue salience, houding tegenover immigratie en steun voor de PVV	12
Conceptueel model	14
Methodologie.....	15
Data en analyse.....	15
Operationalisering	16
Afhankelijke variabele.....	16
Onafhankelijke variabele	16
Mediatievariabele	17
Moderatievariabele	17
Controlevariabelen	18
Privacy en ethiek.....	19
Resultaten	20
Opleidingsniveau en stemmen op de PVV	21
Opleidingsniveau en anti-immigratiehoudingen	22
Anti-immigratiehoudingen en stemmen op de PVV.....	22
Issue salience en stemmen op de PVV	23
Conclusie en discussie.....	27
Bibliografie	30

Inleiding

De NOS (2023) sprak van een politieke aardverschuiving nadat de Partij Voor de Vrijheid (PVV) onder leiding van Geert Wilders vanuit de grootste partij werd bij de afgelopen Tweede Kamerverkiezingen in 2023. De PVV kreeg 23,5 procent van de stemmen en behaalde daarmee 37 zetels. In veel politicologisch en sociologisch onderzoek wordt de PVV benaderd als rechts-populistische partij (Veul, Flache & Venema, 2016; Akkerman et al., 2017; Geurkink et al., 2019; Harteveld et al., 2020). Door de val van kabinet-Rutte IV was immigratie tijdens deze verkiezingen een heel groot thema. De PVV heeft een sterke anti-immigratieagenda, en profileerde zich in de campagnetijd als de partij die de ‘asielramp- en immigratieramp’ ging stoppen (PVV, 2023, p. 7). Hun verkiezingsprogramma met de titel ‘Nederlanders weer op 1’ begint dan ook direct met asiel en immigratie (PVV, 2023).

Uit eerdere onderzoeken blijkt dat de relatie tussen stemgedrag, anti-immigratiehoudingen en opleidingsniveau een complex vraagstuk is (Gidron & Hall, 2017; Ferrari, 2021; Kulachai, Lerdtomornsakul, Homyamyen, 2023; Drazanova, 2022; Umansky, Weber & Lutz, 2025). Opleidingsniveau is een veelgebruikte voorspeller van stemgedrag en de houding tegenover immigratie (Drazanova, 2022). Daarbij hebben hoog- en laagopgeleiden een andere perceptie van de economische en culturele gevolgen van immigratie, en verschillen zij in het gevoel van bedreiging door de komst van immigranten (Drazanova et al., 2024).

Echter, de PVV is al jaren fel tegen immigratie. In het eerste verkiezingspamflet van de PVV gaat het al over een immigratiestop (PVV, 2006). Bovendien blijkt uit onderzoek dat de anti-immigratie houdingen in Europa vrij stabiel zijn gebleven de afgelopen jaren (Dennison & Geddes, 2019; Kustov, Laaker & Reller, 2021; Schnaudt & Stecker, 2022). Dit roept de vraag op hoe de PVV juist bij de verkiezingen van 2023 zo’n electorale winst haalde. Om dit te begrijpen wordt in dit onderzoek gekeken naar de invloed van issue salience op de steun voor de PVV. Issue salience gaat over hoe belangrijk mensen een bepaald thema vinden (Krosnick, 1990). Er wordt specifiek gekeken naar hoe belangrijk mensen immigratie vinden. De aandacht die het thema immigratie en asiel kreeg bij de laatste verkiezingen was opvallend groot. Omdat de houdingen tegenover immigratie de laatste jaren stabiel zijn gebleven, zou de rol van issue salience mogelijk de electorale winst van de PVV kunnen verklaren.

De onderzoeksvraag luidt:

In hoeverre verklaren de anti-immigratiehoudingen van Nederlandse stemgerechtigden de relatie tussen opleidingsniveau en stemmen op de PVV, en in hoeverre wordt de invloed van immigratiehoudingen op stemgedrag gemodereerd door de issue salience van immigratie tijdens de Tweede Kamerverkiezingen van 2023?

Het doel van dit onderzoek is om inzicht te krijgen in de rol van issue salience van immigratie en anti-immigratiehoudingen als verklaring voor de steun voor de PVV bij de afgelopen verkiezingen. Daarbij wordt specifiek gekeken in hoeverre opleidingsniveau met deze factoren samenhangt en zo bijdraagt aan de verschillen in het stemgedrag van de kiezers.

Dit is zowel maatschappelijk als wetenschappelijk relevant om te onderzoeken. Het is wetenschappelijk relevant, omdat dit kennis toevoegt aan de uitgebreide literatuur over de opkomst van het populisme. Door de meest recente verkiezingsuitslag te analyseren, kunnen de nieuwste ontwikkelingen in kaart gebracht worden. Hiermee kan de bestaande theorie geactualiseerd worden en getoetst worden aan de hand van de uitslag van de laatste verkiezingen. Daarnaast is er in veel studies aandacht voor de houding van kiezers tegenover een thema, of wordt gekeken naar de salience van een thema, maar wordt de combinatie van die factoren minder vaak onderzocht. Dit onderzoek kan door deze factoren samen te bekijken tot beter inzicht komen over wat het stemgedrag van kiezers motiveert.

Het onderzoek is ook maatschappelijk relevant, omdat het bijdraagt aan het begrip over de steun voor de PVV. Door beter te begrijpen hoe issue salience de relatie tussen houdingen en overtuigen van kiezers en hun stemgedrag beïnvloedt, kunnen verkiezingsuitslagen wellicht beter voorspeld worden. Daarnaast is immigratie in heel Europa, en dus ook in Nederland een belangrijk thema voor de politiek. Door de situatie in Nederland goed te begrijpen, kunnen andere landen hier ook kennis uithalen. Tot slot is het relevant om de rol van opleidingsniveau te onderzoeken in relatie tot stemgedrag, omdat opleidingsniveau steeds meer zorgt voor scheidslijnen in de samenleving (Bovens, 2015). Waar tot de jaren 60 de Nederlandse samenleving vooral gestratificeerd was door de verzuiling, wordt in toenemende mate opleidingsniveau een verdelende factor in de maatschappij (Bovens & Wille, 2021). Door te onderzoeken hoe opleidingsniveau relateert

aan de overtuigingen en houdingen van Nederlanders en het stemgedrag van hen, kan beter begrepen worden hoe opleidingsniveau zorgt voor deze kloof in de maatschappij.

Middels secundaire data-analyse wordt op basis van het Nationaal Kiezersonderzoek (NKO) 2023 een antwoord gezocht op de onderzoeksvraag. Het NKO is een terugkerend onderzoek naar het electorale gedrag van Nederlanders tijdens de Parlementaire Verkiezingen (Jacobs, Lubbers, Voogd & Spierings, 2023). Het onderzoek is uitgezet onder de representatieve panels van LISS en I&O onderzoek. De data-analyse is in het statistische analyseprogramma SPSS gedaan. Er is gebruik gemaakt van PROCESS-macro model 4 en 14 om de modellen te toetsen (Hayes, 2012).

In de volgende sectie wordt het theoretisch kader geschetst, waarbij de relatie tussen de concepten wordt onderbouwd en de hypothesen worden opgesteld. Vervolgens wordt in de methodesectie uiteengezet hoe het onderzoek wordt uitgevoerd en hoe de variabelen zijn gemeten. In de resultatensectie worden de hypothesen getoetst en de uitkomsten gedomd. Tot slot volgt de conclusie waar de onderzoeksvraag beantwoord wordt en de resultaten kritisch besproken aan de hand van de literatuur.

Theoretisch kader

In dit theoretisch kader zullen de concepten die centraal staan in dit onderzoek geconceptualiseerd worden. Daarnaast wordt uiteengezet hoe deze concepten in verbinding met elkaar staan. Aan de hand van eerdere onderzoeken worden hypothesen opgesteld die later in de paper getoetst worden. Ten eerste wordt de relatie tussen opleidingsniveau en het stemmen op de PVV besproken. Daarna wordt geschetst hoe opleidingsniveau mensen hun houdingen tegenover immigratie beïnvloed en hoe deze houding ertoe kan leiden dat men op de PVV gaat stemmen. Tot slot wordt de invloed van issue salience op deze relatie geduid.

Opleidingsniveau en stemmen op de PVV

In de literatuur zijn er zowel verklaringen te vinden waarom hoogopgeleide kiesgerechtigden vaker op een niet-populistische partij stemmen, als verklaringen waarom laagopgeleiden dit wel meer geneigd zijn om te doen. Veel verklaringen grenzen aan de perceptie van immigratie, die later besproken worden.

Allereerst gaan de argumenten over hoogopgeleiden veelal over hun politieke overtuigingen. Zo hebben hoogopgeleiden vaker meer liberale en linksgeoriënteerde ideeën (Kulachai et al., 2023). Verder zijn ze meer bezig met sociale rechtvaardigheid en hebben ze meer progressieve opvattingen over maatschappelijke problemen. Dit komt niet direct overeen met de standpunten van de PVV.

Wanneer er uiteengezet wordt waarom laagopgeleiden meer geneigd zijn om op een rechts-populistische partij zoals de PVV te stemmen gaat het over hun positie in de samenleving. Ten eerste is er door de ontwikkeling van onder andere technologie in de maatschappij steeds meer vraag naar hoogopgeleiden op de arbeidsmarkt. Laagopgeleiden kunnen hierdoor ervaren dat ze zich in een meer precare positie bevinden (Gidron & Hall, 2017). Gidron en Hall (2017) stellen ook dat opleidingsniveau is verbonden met sociale status. De sociale status van laagopgeleiden is door de jaren heen afgenomen, wat ze vatbaarder maakt voor populistisch gedachtegoed.

Verder laten Marcos-Marne et al. (2022) zien dat steun voor populisme beter te voorspellen is door mensen hun interpretaties van hoe de samenleving presteert, dan door te kijken naar de objectieve cijfers van bijvoorbeeld de economie. Op basis van het werk van Gidron en Hall (2017) kan gesteld worden dat mensen met een lager opleidingsniveau

populisme eerder steunen omdat zij het gevoel hebben een kwetsbare positie in de samenleving te hebben, ook als die positie objectief gezien niet verslechterd is.

Op basis van de bovenstaande theorieën kan de volgende hypothese worden opgesteld:

H1: Hoe hoger iemands opleidingsniveau, hoe lager de kans dat diegene op de PVV stemt.

Opleidingsniveau en anti-immigratiehouding

De relatie tussen opleidingsniveau en stemgedrag wordt gemedieerd door verschillende factoren (Ferrari, 2021). Eén hiervan is de houding tegenover immigratie. Er is veel onderzoek gedaan naar de motivaties van mensen om een anti- of pro-immigratiehouding te hebben. Uit een systematische review blijkt dat opleidingsniveau verbonden is aan houdingen tegenover immigratie (Drazanova, 2022). De relatie tussen opleidingsniveau en de houding tegenover immigratie kan vanuit verschillende aspecten uiteengezet worden. Deze aspecten worden opgesplitst in economische en culturele argumenten. Tussen economische en culturele factoren zit niet altijd overlap. Mensen kunnen zowel denken dat immigranten wat toevoegen aan de economie, terwijl ze ervan overtuigd zijn dat immigranten een culturele bedreiging vormen (Drazanova et al., 2024).

De economische verklaringen van de perceptie van immigratie zijn voornamelijk op individueel niveau uit te leggen (Dennison & Geddes, 2019). Mensen kunnen een kosten-batenanalyse maken; wanneer men het idee heeft dat immigranten henzelf of de samenleving meer kosten dan dat het oplevert, hebben ze vaker een anti-immigratiehouding (Berg, 2015).

In veel literatuur komt het concept economische bedreiging terug (Dennison & Geddes, 2019; Drazanova et al., 2024; Umansky et al., 2025). De economische onzekerheidstheorie stelt dat de ervaren economische effecten van immigratie invloed heeft op de perceptie van immigratie. De perceptie van economische bedreiging of onzekerheid is verbonden met opleidingsniveau, omdat laagopgeleiden vaker het idee hebben dat ze in directe competitie zijn op de arbeidsmarkt met laagopgeleide immigranten (Drazanova et al., 2024). Drazanova et al. (2024) stelt dat men economisch gezien immigranten wil die niet op

uzelf lijken, op die manier vormen ze immers geen bedreiging voor jouw (economische) positie in de samenleving. Omdat mensen met een lagere sociaaleconomische status vaker in directe competitie op de arbeidsmarkt zijn met immigranten, hebben zij eerder een negatieve houding tegenover migranten (Berg, 2015).

Daartegenover stellen Umansky et al. (2025) dat scholing mensen meer immuun maakt tegen de economische dreiging. Uit hun onderzoek blijkt hoogopgeleiden in tijden van crisis minder gevoelig zijn voor de waargenomen bedreiging van immigranten. Het ene mechanisme stelt dus dat een lage opleiding zorgt voor meer directe competitie. Het andere mechanisme stelt dat door scholing men weerbaarder is tegen die bedreiging.

Cultureel gezien willen mensen immigranten die op hen lijken, stellen Drazanova et al. (2024). Dan vormen ze in mindere mate een bedreiging voor de dominante cultuur van het land. Onderzoeken laten zien dat opleidingsniveau deze overtuiging kan beïnvloeden. Cavaille en Marshall (2018) laten zien dat elk jaar extra school leidt tot een meer positieve kijk op immigratie later in het leven. Umansky et al. (2025) zetten dit liberaliserende effect van opleiding uiteen. Uit data van de European Social Survey van 2009 tot en met 2018 blijkt dat opleiding een emanciperend en liberaliserend effect heeft. Scholing leidt ertoe dat mensen abstracter kunnen nadenken, meer liberale waarden en normen aanhangen die door onderwijsinstellingen uitgedragen worden. Door dit mechanisme wordt de ervaren culturele bedreiging minder aanwezig. Bepaalde waarden staan sterker in verband met een pro-immigratiehouding. Zo stellen Gugushvili et al. (2021) dat het aanhangen van een kosmopolitisch wereldbeeld bijdraagt aan een positievere kijk op immigratie. Berg (2015) stelt dat hoogopgeleiden vaker een kosmopolitisch wereldbeeld hebben.

Vanuit de contacttheorie kan ook verklaard worden waarom opleiding een voorspeller is voor een pro-immigratiehouding (Berg, 2015). Deze theorie stelt dat wanneer een meerderheidsgroep in contact komt met een jonge, opgeleide minderheidsgroep, zij een positiever beeld van hen krijgen. Mensen met hetzelfde opleidingsniveau komen sneller met elkaar in contact (Volker, Andriessen & Posthumus, 2014). Hoogopgeleiden zouden dus ook sneller in contact kunnen komen met de hoogopgeleide immigranten, wat ze een meer tolerante houding kan geven.

Naast dat er op economisch vlak een gevoel van bedreiging kan ontstaan door de influx van immigranten, kan dat ook op cultureel gebied. Dennison & Geddes (2019) noemen

dit culturele backlash. Dit is de tegenstand van bredere culturele en normatieve transformatie; het gaat over de bedreiging van de waarden in de dominante cultuur.

Drazanova et al. (2024) bevestigen dit. Immigranten kunnen een bedreiging vormen voor het bestaande waardensysteem in een gemeenschap, de culturele identiteit en de taal van een land. Het verschil tussen laagopgeleiden en hoogopgeleiden is volgens hen dat hoogopgeleiden meer waarde hechten aan culturele diversiteit en meer zelfvertrouwen hebben in hun positie in de samenleving.

Umansky et al. (2025) stellen dat enerzijds naar voren komt dat mensen met een lagere sociaaleconomische status meer bedreiging voelen door immigranten die laaggeschoolde arbeid willen verrichten, waardoor ze negatiever kijken naar immigratie. Anderzijds zijn er studies die aantonen dat een hogere beroepsrang in direct verband staat tot een toleranter houding tegenover immigranten. Echter laten Umansky et al. (2025) in hun literatuuronderzoek ook studies zien die aantonen dat ongeacht iemands ervaren competitie op de arbeidsmarkt men altijd liever hoogopgeleide immigranten ontvangt. Hieruit kan afgeleid worden dat laagopgeleiden zich toleranter kunnen opstellen naar hoogopgeleide immigranten. De perceptie van immigratie kan dus afhankelijk zijn van de kenmerken van de immigranten.

Uit het onderzoek van Umansky et al. (2025) blijkt overigens dat het liberaliserende effect van opleiding afneemt, naarmate de influx van immigranten in West-Europese landen toeneemt. Het verband blijft wel positief, maar wordt minder sterk. Daarbij stellen Abts et al. (2023) dat ook mensen met een hogere sociaaleconomische status in de samenleving het gevoel dat ze achtergesteld worden of dingen mislopen door de komst van immigranten. Dit zou een alternatieve verklaring kunnen zijn waarom meer mensen dan eerder op de PVV stemden bij de afgelopen verkiezingen. Op basis van deze theorieën wordt de tweede hypothese opgesteld:

H2: Hoe hoger iemands opleidingsniveau, hoe lager diens anti-migratiehouding.

Houding tegenover immigratie en steun voor de PVV

De steun die de Partij voor de Vrijheid van Nederlandse burgers kan verklaard worden door voort te bouwen op de bovenstaande theorie over het vormen van houdingen tegenover immigratie.

Issue ownership theorie

Stemgedrag wordt onder andere bepaald door hun houdingen, waarden en overtuigingen. Deze factoren samen wordt een cognitief kader genoemd (Becker, 2023). Als mensen een keuze maken op welke partij zij gaan stemmen, wordt dit cognitieve kader geactiveerd. Wanneer het cognitieve kader van een individu waarden en normen bezit die relateren aan een anti-immigratiehouding, kan dit dus meegenomen worden in hun stemkeuze. Dit cognitieve kader verklaart niet direct de partijkeuze van burgers. Om dit beter te begrijpen kan gekeken worden naar de theorie van issue ownership (Belanger & Meguid, 2008; Van der Meer & Damstra, 2021). Deze theorie houdt in dat het stemgedrag van mensen beïnvloed wordt door de mate waarin zij een partij capabel zien om een thema aan te pakken of welke partij het meest gelinkt wordt aan een thema en op die manier eigenaar is van het thema (Belanger & Meguid, 2008; Damstra, Jacobs, Boukes & Vliegghart, 2021).

Het Nederlandse politieke systeem wordt beschreven als een zeer gefragmenteerde meer-partijencontext. Om je als partij te onderscheiden, kan je proberen één onderwerp naar je toe te trekken. Van der Meer en Damstra (2021) tonen in hun onderzoek aan dat kiezers de PVV als eigenaar van het thema immigratie zien. De PVV ziet immigratie als een probleem en ze willen het tegengaan. Ze spreken zich al jaren uit tegen de multiculturele samenleving en keert zich tegen niet-westerse immigratie (Missier, 2022). In het partijprogramma van de rechts-populistische partij staat bijvoorbeeld dat *'Naast het indammen van de instroom moet de uitstroom van migranten juist worden vergroot* (PVV, 2023, p. 7). Wanneer men dus mag gaan stemmen, wordt diens overtuigingen over immigratie geactiveerd (Becker, 2023). Als die negatief zijn en is het waarschijnlijk dat zij de PVV als eigenaar van het thema immigratie zien, wat ertoe zou kunnen leiden dat zij op de PVV gaan stemmen (Van de Meer & Damstra, 2021). Op basis van deze theorieën kan de volgende hypothese opgesteld worden:

H3: Hoe sterker iemands anti-immigratiehouding, hoe groter de kans dat diegene op de PVV stemt.

Issue salience, houding tegenover immigratie en steun voor de PVV

Uit de literatuur komen dus allerlei factoren die verklaren waarom mensen een positieve of negatieve houding hebben tegenover immigratie (Berg, 2015; Ferrari, 2015; Umansky et al., 2025). Echter, uit longitudinaal onderzoek blijkt de houdingen tegenover immigranten onder Europese burgers de laatste jaren stabiel zijn gebleven (Dennison & Geddes, 2019; Kustov et al., 2021; Schnaudt & Stecker, 2022). Daarnaast worden anti-immigratiehoudingen vroeg in het leven gevormd en veranderen door de jaren heen nauwelijks (Dennison & Geddes, 2019). Daarbij tonen Peterson, Smith en Hibbing (2020) dat mensen gedurende hun leven niet snel conservatiever worden. Ze ontmantelen hiermee het gedachtegoed dat men naarmate men ouder wordt, ze meer conservatief worden. De politieke opvattingen over immigratie blijven dus consistent. Dit roept vragen op over waarom rechts-populisme dan toch veel electorale winst boekt.

Om dit te verklaren komt het concept *issue salience* naar voren. Issue salience kan begrepen worden als *'the degree to which a person is passionately concerned about and personally invested in an attitude'* (Krosnick, 1990 in Dennison & Geddes, 2019). Het gaat niet zozeer om de houdingen die mensen tegenover immigranten hebben, maar de mate waarin zij dit een belangrijk thema vinden tijdens het stemmen. Er zijn verschillende theorieën die laten zien dat *issue salience* invloed heeft op de relatie tussen de overtuigingen van kiezers en hun stemgedrag.

Ten eerste beargumenteren Schnaudt en Stecker (2022) dat de overtuigingen over immigratie eerst niet belangrijk waren in het stemhokje. Het onderzoek van Schnaudt en Stecker (2022) laat zien dat de overtuigingen die mensen hebben over immigratie steeds meer op de voorgrond zijn gekomen. Waar ze voorheen niet belangrijk waren voor hun stemkeuze bij verkiezingen, is dat nu meer het geval. In de Europese context kan geconcludeerd worden dat anti-immigratiehoudingen geactiveerd zijn. Het zou kunnen zijn dat Europa niet zozeer meer anti-immigratie is geworden, maar mensen stemmen vaker op basis van hun standpunt over immigratie. Daarnaast laat Jin (2024) zien dat wanneer immigratie een belangrijk thema is tijdens verkiezingen, dit vooral negatieve aandacht krijgt en vooral anti-immigratiehoudingen geactiveerd worden. Vanuit dit gedachtegoed zouden vooral mensen die negatief kijken naar immigratie het een belangrijk thema vinden.

Costello et al. (2021) tonen een ander mechanisme. Costello et al. (2021) geven aan dat hoe meer een partij zich richt op een specifiek issue, hoe groter de kans dat mensen die

dat issue belangrijk vinden, op die partij stemmen. Daarnaast zorgt de focus op een specifiek thema, dat andere thema's minder aandacht krijgen. Voor rechts-populistische partijen is dat thema vaak immigratie. Partijen die erg de nadruk leggen op immigratie hebben meer vrijheid in andere beleidsdomeinen. Wanneer kiezers immigratie het belangrijkste thema vinden, zijn de standpunten over andere onderwerpen van de partij minder relevant voor hen. De mate van hoe belangrijk de kiezer het thema vindt, is volgens deze theorie dus bepalend. Hierdoor zou het kunnen dat wanneer mensen een anti-migratiehouding hebben zij meer steun hebben voor de PVV als immigratie voor hen ook een belangrijk thema is tijdens de verkiezingen, ongeacht wat ze van de andere standpunten vinden. Het verschil tussen deze theorie en de issue ownership theorie is dat hier de focus ligt op de mate van hoe belangrijk het thema is, en niet alleen op het standpunt over dat thema (Van der Meer & Damstra, 2021).

In tegenstelling tot de stabiliteit van mensen hun politieke houdingen, is de issue salience van thema's wisselvalliger (Dennison, 2019). Dennison (2019) stelt dat het emotiesysteem van iemand wordt geactiveerd wanneer zij een thema belangrijk vinden. Daarnaast bestaat de kans dat mensen minder neutraal kijken naar thema's die ze belangrijk vinden. Dit zou kunnen betekenen dat mensen meer tegen immigratie zijn geworden, doordat immigratie een belangrijker thema is geworden. Echter, kan dit in twijfel getrokken worden door de relatief stabiele houdingen tegenover immigratie door de jaren heen (Dennison & Geddes, 2019; Kustov et al., 2021; Schnaudt & Stecker, 2022). Verder kan het ervoor zorgen dat mensen meer kennis vergaren over het onderwerp en kan hun politieke betrokkenheid toenemen (Dennison, 2019). De combinatie van deze aspecten kan ertoe leiden dat mensen hun houdingen tegenover immigratiehoudingen geactiveerd worden en die houding zich vertaalt naar het stemmen op de PVV wanneer immigratie een salient thema is. Deze bevindingen samengenomen leiden tot de vierde en laatste hypothese:

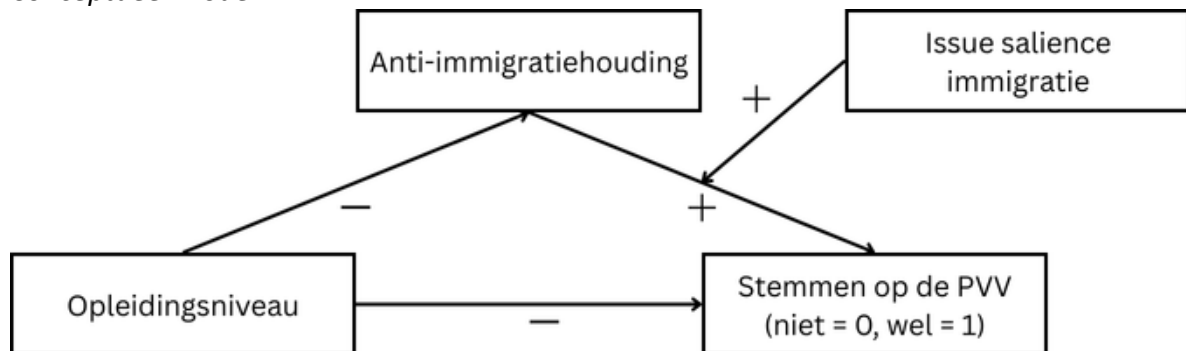
H4: Het positieve verband tussen het hebben van een anti-immigratiehouding en stemmen op de PVV wordt versterkt wanneer de respondent immigratie een belangrijk (salient) thema vindt.

Conceptueel model

Op basis van de hypothesen kan het volgende conceptuele model opgemaakt worden (zie figuur 1).

Figuur 1

Conceptueel model

Methodologie

In de volgende paragraaf zal de methodologische opzet van dit onderzoek beschreven worden. Eerst wordt de herkomst van de data en de analyse besproken. Vervolgens worden de concepten geoperationaliseerd. Tot slot volgt de verantwoording van de privacy en ethiek.

Data en analyse

Dit onderzoek wordt uitgevoerd met de data van het Nationaal Kiezersonderzoek (NKO) uit 2023 (Jacobs, Lubbers, Spierings & Voogd, 2024). De data zijn verzameld tussen oktober 2023 en januari 2024. De thema's die naar voren komen in de data zijn onder andere mensen hun verwachtingen van de overheid, de perceptie van de politiek en welke problemen ze zien in de Nederlandse samenleving. De gebruikte dataset is de standaard dataset, waar een representatief beeld is verkregen van de burgers die in 2023 mochten stemmen. De data worden verzameld door Centerdata en I&O in opdracht van Stichting Nationaal Kiezersonderzoek.

Het NKO 2023 maakt gebruik van het LISS panel van Centerdata en het panel van I&O onderzoek. De panels maken geen gebruik van zelfinschrijving, ze zijn beide representatief voor de Nederlandse samenleving (Scherpenzeel & Das, 2010; *Ipsos I&O Publiek*, 2025). Het NKO bestaat uit drie waves, één survey wordt voor de verkiezingen afgenomen, de andere twee vinden na het stemmen plaats. In dit onderzoek worden vragen uit alle drie de vragenlijsten gebruikt.

Om de kwaliteit van de data te waarborgen stelt het SKON eisen aan de antwoorden van respondenten. Wanneer respondenten halverwege stoppen, meer dan 80 procent van de vragen met 'ik weet het niet' of 'ik wil het niet zeggen' of de hele vragenlijst binnen een te kort tijdsbestek hebben ingevuld, worden deze gerapporteerd. De survey is door 5640 respondenten goed ingevuld. De missende waarden worden via *listwise deletion* verwijderd. Na het verwijderen van alle missende waarden blijven er in totaal 3653 respondenten over. De gebruikte items voor dit onderzoek komen uit alle drie de waves. 4135 respondenten hebben alle waves ingevuld. Verder zijn alleen mensen meegenomen die gestemd hebben, omdat het onderzoek zich focust op het stemgedrag van mensen. De keuze om niet te gaan stemmen valt daarbuiten. Verder worden de missende waarden per schaal of variabele verwijderd. De missende waarden zijn genoteerd als het aantal missende waarden op basis van het totaal aantal respondenten.

De data zullen geanalyseerd worden met het statistische analysesoftware IBM SPSS Statistics. Ten eerste zal gekeken worden naar de descriptieve statistieken van de data. Middels binaire logistische regressieanalyse en lineaire regressieanalyse zullen de relaties tussen de variabelen geanalyseerd worden. Met PROCESS-macro, ontwikkeld door Hayes (2012) zullen de relaties tussen de variabelen geanalyseerd worden. PROCESS geeft de mogelijkheid om verschillende relaties tegelijk te analyseren. Er wordt gebruik gemaakt van PROCESS-model 4 om het mediatieverband te toetsen. De *moderated mediation* wordt getoetst met PROCESS-model 14. Deze modellen komen overeen met het conceptueel model van dit onderzoek (figuur 1). De modellen passen zich aan naar de aard van de variabelen, en zal dus voor de verbanden tot het stemmen op PVV logistische regressieanalyse uitvoeren.

Operationalisering

Afhankelijke variabele

De afhankelijke variabele in dit onderzoek is stemmen op de PVV. Dit is gemeten door de vraag waar mensen bij de Tweede Kamerverkiezingen van 2023 op de PVV hebben gestemd. Hierbij wordt het stemmen op de PVV gecodeerd als 1 en het stemmen op een andere partij als 0. In totaal zijn er 976 missende waarden. Daarnaast zijn er 220 respondenten die niet gestemd hebben. Ook die respondenten zijn verwijderd.

Onafhankelijke variabele

De onafhankelijke variabele is opleidingsniveau. Dit is gemeten met de vraag: '*Wat is de beste omschrijving van de opleiding waar u als laatste een diploma, akte of getuigschrift hebt gehaald?*' Deze vraag zat in de pre-election wave van de DPES 2023. De respondenten van het LISS Panel hebben deze eerste wave niet ingevuld, dus het opleidingsniveau van hen is toegevoegd door Centerdata (Jacobs et al., 2023). Om te zorgen dat de antwoorden op gelijke schalen gemeten zijn, heeft SKON de variabele gehercodeerd. In de originele data zijn er 9 categorieën, waarbij waarde '1' betekent dat de respondent de basisschool heeft afgerond en waarde '7' betekent dat de respondent een universitaire bachelor, master of PhD heeft behaald. De waarden '8' en '9' betekenen respectievelijk dat de respondent geen opleiding heeft afgerond of hier nog niet aan is begonnen. Deze waarden zijn gehercodeerd in waarde '0'. Verder zijn missende waarden en de waarde 'anders' verwijderd uit de dataset. Dit komt neer op 78 missende waarden.

Mediatievariabele

De mediatievariabele in dit onderzoek is de mate van het hebben van een anti-migratiehouding. In de survey van het NKO wordt middels verschillende items gemeten. In dit onderzoek is er gekozen om de perceptie van de consequenties van immigratie als metingen mee te nemen. Theorin & Strömbäck (2020) meten in hun onderzoek verschillende dimensies van houdingen tegenover immigratie. Respondenten konden antwoorden op een schaal van 1 tot 5 op de onderstaande stellingen. Middels de volgende items zal een gemiddelde schaal gemaakt worden: *Immigranten zijn over het algemeen goed voor de Nederlandse economie; De Nederlandse cultuur wordt bedreigd door immigranten; Immigranten zorgen voor meer misdaad in Nederland; Door de aanwezigheid van vluchtelingen is het moeilijker voor Nederlanders om een woning te vinden; Veel problemen in Nederland worden opgelost door het verminderen van het aantal immigranten dat naar Nederland komt; Het zou goed zijn als er meer immigranten naar Nederland komen om personeelstekorten in de zorg op te lossen.* Deze items reflecteren zowel de economische als culturele gevolgen van immigratie (Berg, 2015; Drazanova et al., 2024; Umansky et al., 2025). De items worden waar nodig gehercodeerd zodat een hoge score betekent dat mensen een sterke anti-migratiehouding hebben.

Uit een confirmatieve factoranalyse blijkt dat de items op één dimensie laden. De eigenwaarde van de factor is 3.838 en verklaart 63.97% van de totale variantie. Vervolgens wordt er een schaal aangemaakt, waarbij iemand ten minste 3 van de 6 items een antwoord moet hebben om de validiteit te waarborgen. De betrouwbaarheid is getest met Cronbach's alpha. De schaal is betrouwbaar ($\alpha = .887$). Hoe hoger iemand scoort op deze schaal, hoe sterker diens anti-migratie houding is. Deze items komen uit wave 3 van de survey. Er waren 1368 missende waarden.

Moderatievariabele

De moderatievariabele in dit onderzoek is *issue salience* van immigratie. Dit kan gemeten worden door mensen te vragen welk probleem zij het belangrijkste vinden (Bartle et al., 2012). In het onderzoek konden de respondenten een rangschikking van de zeven belangrijkste problemen op dit moment geven. De respondenten beantwoordde dit in een open vraag. SKON heeft deze antwoorden gegroepeerd en gecodeerd. Deze zeven items worden samengebracht in een index en wordt benaderd als een quasi-intervalvariabele. Hoe hoger immigratie of asiel(beleid) in de rangschikking staat, hoe hoger iemand scoort op deze

index. Net als in het onderzoek van Jin (2024) is ervoor gekozen om zowel immigratie als asiel(beleid) te laten meetellen in de issue salience van immigratie, omdat er grote overlap zit tussen de perceptie van deze problemen. De data zijn afkomstig uit wave 2 van de survey. Er waren geen missende waarden. Om multicollineariteit te voorkomen wordt de moderatievariabele in de analyse gestandaardiseerd.

Controlevariabelen

Om uitspraken te kunnen doen over de losstaande invloed van de variabelen wordt in de analyse voor twee factoren gecontroleerd. Ten eerste wordt er gecontroleerd voor leeftijd. De generatie waar mensen toe behoren kan namelijk invloed hebben op mensen hun houding tegenover immigratie (McLaren & Paterson, 2019). McLaren en Paterson (2019) laten zien dat verschillende cohorten een andere kijk hebben op immigratie. De invloed van leeftijd is niet eenduidig; enerzijds kunnen jongere generaties een positievere houding tegenover immigratie hebben, maar in sommige gevallen hebben de jongere generaties eenzelfde houding als de oudste generatie. Daarentegen laten Peterson et al. (2020) zien politieke voorkeuren stabiel zijn per persoon. Daarbij tonen ze wel aan dat als stemgedrag veranderd, deze eerder een beweging van liberaal naar conservatief maakt. Leeftijd kan dus op verschillende manieren invloed hebben op stemgedrag. Deze variabele wordt gemeten door de vraag naar leeftijd van de respondent. De vraag over leeftijd is door 100 procent van de respondenten ingevuld.

De tweede controlevariabele is vertrouwen in de politiek. Verschillende onderzoeken tonen aan de populistische partijen inspelen op het gebrek aan vertrouwen in de elite of de politiek (Akkerman et al., 2017; Geurking et al., 2020). Politiek vertrouwen wordt gemeten door het vragen naar het vertrouwen in de volgende instituties: de regering, de Tweede Kamer en politieke partijen. Op een schaal van 1 tot 4 kon men antwoorden of ze de institutie erg veel vertrouwen of helemaal niet vertrouwen. Een hoge score op deze schaal betekent weinig vertrouwen in de politiek. Uit een confirmatieve factoranalyse blijken de componenten op één factor te laden, deze heeft eigenwaarde 2.278 en verklaart 75.92 procent van de totale variantie. De schaal is betrouwbaar ($\alpha=0,840$). De items komen uit wave 3 van de survey. De 1172 missende waarden zijn verwijderd.

Privacy en ethiek

Dit onderzoek maakt gebruik van secundaire data. Toegang tot de data is verkregen door dit aan te vragen bij Centerdata en akkoord te gaan met de voorwaarden. De respondenten zijn geanonimiseerd en niet terug te leiden op basis van de dataset. Bij de verzameling van de gegevens wordt de AVG in acht genomen, op deze manier is de privacy van de deelnemers gewaarborgd.

Verder krijgen de respondenten een kleine vergoeding na het invullen van de survey. Bij het LISS panel wordt deze vergoeding elke drie maanden uitgegeven. Bij het I&O onderzoekspanel wordt gewerkt met een spaarsysteem, om te zorgen dat mensen niet enkel voor een directe vergoeding meedoen aan de onderzoeken (Scherpenzeel & Das, 2010; *Ipsos I&O Publiek*, 2025).

Resultaten

De data van de Nationaal Kiezersonderzoek is geanalyseerd met PROCESS . Hieronder zal eerst de steekproef worden besproken aan de hand van de beschrijvende statistiek. Vervolgens zullen de hypothesen getoetst worden. Voor hypothese 1, 2 en 3 wordt PROCESS model 4 gebruikt. Hypothese 4 wordt getoetst met PROCESS model 14. Tot slot zullen er op basis van de resultaten van de *moderated mediation* analyse ter illustratie een aantal typische respondenten worden uitgelicht om de effecten van de verschillende variabelen helder te maken.

Uit de beschrijvende statistiek blijkt dat de respondenten gemiddeld 55 jaar oud zijn. Verder is 52,9 procent man, 46,9 procent vrouw en 0,1 procent identificeert zich als anders. De grootste groep respondenten (26,9%) heeft een mbo-opleiding afgerond. Daaropvolgend heeft 24,4 procent een hbo-opleiding afgerond. Slechts 1,1 procent van de respondenten heeft geen enkele opleiding afgerond. De percentages van de overige opleidingsniveaus liggen dichterbij elkaar en variëren van 12,7 procent tot 18,4 procent. . Het gemiddelde politieke vertrouwen is 2,65, wat betekent dat mensen gemiddeld vertrouwen tussen tamelijk veel vertrouwen en niet zo vertrouwen in zit. Daarnaast kijken mensen gemiddeld redelijk positief naar immigratie, met een gemiddelde van 3,29. De issue salience van immigratie en asiel staat bij respondenten gemiddeld op plek 2,91. 46,8 procent van de respondenten plaatst asiel of immigratie in hun top 7 van meest belangrijke problemen, 26,9 procent zet het thema op plek 1. 46,8 procent plaatst het niet in de top 7. Tot slot heeft 15,9 procent van de respondenten op de PVV gestemd.

Tabel 1

Beschrijvende statistiek

	Gemiddelde	SD	Minimum	Maximum
Opleidingsniveau	3,97	1,43	0	7
Anti-immigratiehouding	3,29	,91	1	5
Stemmen op PVV	,16	,37	0	1
Issue salience migratie	2,91	3,19	0	7
Politiek vertrouwen	2,66	,58	1	4
Leeftijd	54,58	17,12	18	89

Bron: NKO 2023, SD = standaarddeviatie, N = 3653

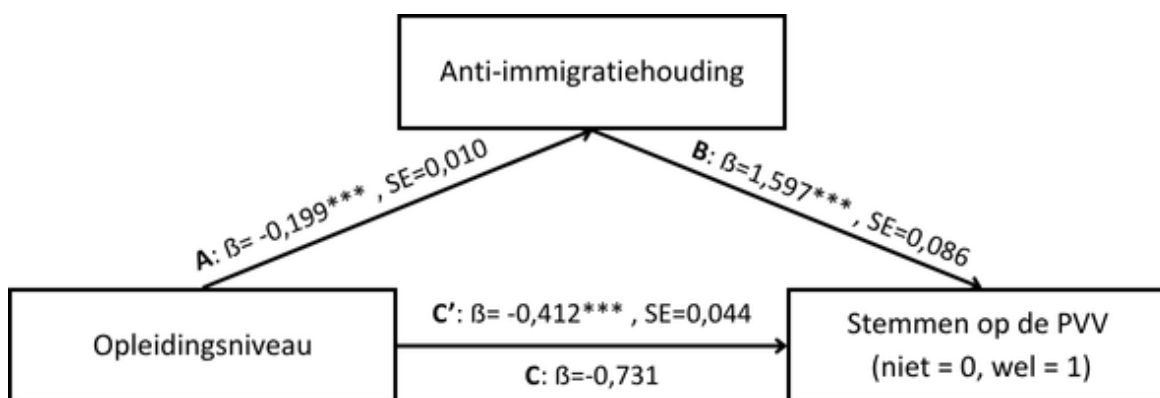
Opleidingsniveau en stemmen op de PVV

De eerste hypothese stelt dat er een negatief verband is tussen opleidingsniveau en stemmen op de PVV. De hypothese wordt getoetst door te kijken naar het directe effect van X op Y uit de resultaten van PROCESS model 4 (Hayes, 2012). Dit is het C'-pad in figuur 2. De coëfficiënt is negatief ($\beta = -0,412$) en significant ($p \leq 0,000$) (zie figuur 2, tabel 2). De hypothese kan dus bevestigd worden.

De coëfficiënt is gegeven in log-odds. Door de log-odds om te rekenen naar kansen, wordt de invloed van opleidingsniveau op het stemmen op de PVV helder. Ter illustratie wordt de kans van iemand met de minimum- en maximumwaarde op opleidingsniveau berekend. De invloed van de controlevariabelen of andere variabelen is in deze berekening niet meegenomen. De log-odds worden omgezet naar odds ($\exp(-0,411) = 0,66$). Vervolgens wordt dit omgerekend naar kans ($\text{odds}/(1+\text{odds}) = 0,662/(1+0,662) = 0,398$). De kans dat iemand zonder opleidingsniveau op de PVV stemt is dus 39,8 procent. De logodds voor iemand met het hoogste opleidingsniveau (6) is $-2,466$ ($-0,411 \cdot 6$). Omgerekend heeft diegene dus 7,83 procent kans om op de PVV te stemmen. Het effect van opleidingsniveau is dus van substantiële invloed.

Figuur 2

Mediatie model

Bron: NKO 2023, (* $p < 0,05$, *** $p < 0,001$)

Opleidingsniveau en anti-immigratiehoudingen

De tweede hypothese stelt dat opleidingsniveau een negatief verband houdt met het hebben van een anti-immigratiehouding. Dit is het A-pad uit figuur 2. Uit de analyse kan de volgende functie worden opgemaakt.

$$Y(\text{anti-immigratiehouding}) = 3,165 - 0,199 * \text{opleidingsniveau} + 0,356 * \text{politiek vertrouwen}$$

De negatieve richtingscoëfficiënt van opleidingsniveau laat zien dat het verband negatief is. Verder is deze significant ($\beta = -0,199$, $p \leq 0,000$). De hypothese kan dus bevestigd worden. Politiek vertrouwen heeft een positief effect en is significant ($\beta = 0,356$, $p \leq 0,000$). Leeftijd is niet significant en blijft buiten de formule (zie tabel 2). Op basis van deze formule blijkt dus dat voor elke hogere waarde in opleidingsniveau diens anti-immigratiewaarde met 0,199 daalt wanneer het politiek vertrouwen 0 is.

Anti-immigratiehoudingen en stemmen op de PVV

Hypothese 3 stelt dat er een positief verband is tussen anti-immigratiehouding en het stemmen op de PVV. Dit is het B-pad uit figuur 2. De analyse geeft een positieve significante coëfficiënt ($\beta = 1,597$, $p \leq 0,000$). Op basis daarvan kan de hypothese bevestigd worden. De volgende regressievergelijking kan opgesteld worden op basis van het model:

$$\ln\left(\frac{\pi}{\pi - 1}\right) = -6,465 - 0,412 * \text{opleidingsniveau} + 1,597 * \text{anti-immigratiehouding} + 0,614 * \text{politiek vertrouwen} - 0,025 * \text{leeftijd}$$

Op basis van dit model kunnen de volgende resultaten genoteerd worden. Opleidingsniveau heeft naast een direct effect op stemmen op de PVV ($\beta = -0,412$, 95% CI [-0,50, -0,33], $p < 0,001$) dus ook een indirect effect op stemgedrag ($\beta = -0,32$, 95% CI [-0,37, -0,28]). De 95% betrouwbaarheidsinterval van de effecten bevatten geen nul, en zijn dus significant. Er is sprake van een gedeeltelijke mediatie. Educatie heeft zowel direct ($\beta = 0,412$) als indirect effect ($a*b = 0,318$). Het totale effect (C-pad) is dus -0,731. Er is sprake van een partiële mediatie. De relatie tussen opleidingsniveau en stemmen op de PVV loopt voor 44 procent via anti-immigratiehouding (indirect effect/totaal effect: $-0,318 / -0,731 = 0,435$). De

Nagelskerke R^2 van het model is 0,391. Hoe dichter de Nagelskerke R^2 bij 1 zit, hoe beter het model de uitkomst voorspelt.

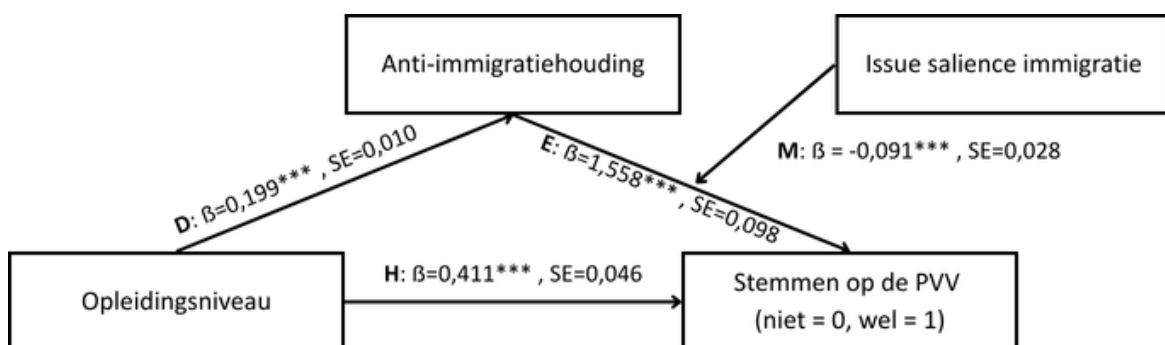
Op basis van de regressievergelijking kan het marginale effect worden berekend. De formule is voor elk van de respondenten ingevuld (linear predictor). Op basis hiervan is voor elk van de respondenten de *predicted probability* (pred_prob) berekend ($\text{EXP}(\text{linear predictor}) / (1 + \text{EXP}(\text{linear predictor}))$). Hieruit is vervolgens de logistische dichtheid per respondent berekend door de afgeleide van de logistische functie te nemen. ($\lambda = \text{pred_prob} * (1 - \text{pred_prob})$). De logistische dichtheid is de gevoeligheid van de voorspelde kans wanneer er iets veranderd in de onafhankelijke variabele. Door het gemiddelde van alle λ -waarden te berekenen en deze te vermenigvuldigen met de coëfficiënt van opleidingsniveau (-0,411) wordt het gemiddelde marginale effect helder. Het gemiddelde marginale effect voor dit model is -0,04. Dit houdt in dat elke toename van het opleidingsniveau met een eenheid, de kans op stemmen op de PVV met gemiddeld 4 procentpunt afneemt.

Issue salience en stemmen op de PVV

De vierde hypothese stelt dat het verband tussen anti-immigratiehoudingen en stemmen op de PVV sterker is wanneer de kiezer immigratie als een belangrijk onderwerp bestempelt. Om deze hypothese te toetsen wordt gekeken naar model 14 van PROCESS (Hayes, 2012). De interactiecoëfficiënt is -0,091 ($p \leq 0.000$) (zie tabel 2, figuur 3). De negatieve coëfficiënt laat zien dat de relatie tussen anti-immigratiehoudingen en stemmen op de PVV geen positief verband houdt. De relatie tussen de mediator en de afhankelijke variabele wordt dus niet versterkt. Het effect is significant, dus de hypothese moet verworpen worden.

Figuur 3

Model 14 – moderated mediation

Tabel 2*Resultaat regressieanalyse model 4 en model 14*

Variabele	Model 4 figuur 2		Model 14 figuur 3	
	β	SE	β	SE
<i>Onafhankelijke</i>				
Opleidingsniveau	-,199***	,105	-,199***	0,10
<i>Mediatievariabele</i>				
Anti-immigratiehoudingen	1,597***	,086	1,558***	,098
<i>Moderatievariabele</i>				
Interactie salience*immigratiehouding			-,091***	,028
<i>Controlevariabele</i>				
Politiek vertrouwen	,614***	,096	,644	,097
Leeftijd	,001	,001	-,026	0,003
Nagelskerke R ²	0,391		0,403	

*Bron: NKO 2023, *** $p < 0,001$, * $P < 0,05$*

Op basis van het model kan de volgende regressievergelijking opgesteld worden:

$$\ln\left(\frac{\pi}{\pi - 1}\right) = -1,251 - 0,411 * \text{opleidingsniveau} + 1,558 * \text{anti} - \text{immigratiehouding} \\ + 0,146 * \text{salience} - 0,091(\text{anti} - \text{immigratiehouding} * \text{salience}) \\ - 0,026 * \text{leeftijd} + 0,644 * \text{politiek vertrouwen}$$

De Nagelskerke R² van dit model is 0,403. De toevoeging van issue salience aan het model verhoogt de voorspellende waarde ten opzichte van het mediatiemodel, maar slechts in beperkte mate. Issue salience heeft ook een direct effect op stemgedrag ($\beta = 0,146$, $p \leq 0,005$) (zie tabel 2).

Om de coëfficiënten, gegeven in log-odds, te interpreteren zijn voor dit model de conditionele marginale effecten berekend. Per respondent is de regressievergelijking ingevuld met de gemiddelde, minimum- en maximumwaarde van issue salience. Op basis daarvan is, net als bij model 4, de logistische densiteit (λ) berekend, door de afgeleide van de logistische functie te nemen. Door dit te berekenen, kan de verandering in de kans op PVV

stemmen worden geduid. Voor de verschillende waarden van issue salience zijn dus de gemiddelde marginale effecten (GME) berekend (zie tabel 3). Op basis van deze marginale effecten van het E-pad blijkt dat wanneer de anti-immigratiehouding met een eenheid toeneemt de kans op stemmen ongeveer met 15 procentpunten toeneemt. Verder blijkt uit de GME van het hele model dat de kans op stemmen op de PVV afneemt wanneer het opleidingsniveau stijgt, variërend van 6,5 procentpunt bij een lage salience, tot 8,2 procentpunt bij hoge salience.

Tabel 3

Marginale effecten model 14

Issue salience	GME E-pad	GME totaal
Minimum (-2,913)	0,153	-0,065
Gemiddeld (0,00)	0,152	-0,070
Maximum (4,087)	0,146	-0,082

In tabel 4 is weergegeven hoe groot de kans in procenten is dat verschillende respondenten stemmen op de PVV. Om een helder beeld te schetsen zijn er acht typische respondenten uitgelicht. Door mensen met bijvoorbeeld een laag- en hoogopleidingsniveau met elkaar te vergelijken, worden de verschillen goed zichtbaar. De lage waarden zijn de minimumwaarden, de hoge waarden zijn de maximumwaarden. Voor issue salience betekent de laagste waarde dat immigratie of asiel niet in de top 7 meest belangrijke problemen staat. Bij hoge salience, krijgt het thema plek 1. Voor opleiding betekent de laagste score basisschool, de hoogste score betekent universiteit of hoger. Verder zijn politiek vertrouwen (2,66) en leeftijd (54,58) op het gemiddelde gehouden. Op basis van die waarden is per respondent de odds-ratio berekend en omgezet naar kans.

Wanneer voor alle variabele de gemiddelde waarde wordt genomen, is er een kans van 6,98 procent dat iemand op de PVV stemt. De tabel geeft inzicht in de kans dat verschillende respondenten op de PVV stemmen. Het opleidingsniveau en de anti-immigratiehouding van respondenten zorgt voor grote verschillen, variërend van bijna 0 tot meer dan 80 procent. De laagopgeleiden respondenten hebben altijd een hogere kans op stemmen op de PVV, maar die kans wordt vele malen hoger wanneer zij ook een anti-immigratiehouding hebben. Daarnaast blijft de kans dat een hoogopgeleide respondent met

een sterke anti-immigratiehouding beperkt tot 27,7 procent. Verder laat de tabel ook zien dat wanneer een respondent een sterke anti-immigratiehouding heeft en de issue salience van immigratie hoog is, dit leidt tot een lagere kans op stemmen op de PVV. Dit effect is echter wel klein.

Tabel 4

Kans op stemmen op de PVV

	Zwakke anti-immigratiehouding		Sterke anti-immigratiehouding	
	Laag opleiding	Hoog opleiding	Laag opleiding	Hoog opleiding
Saliency laag	0,16	0,01	83,89	27,71
Saliency hoog	2,24	0,19	81,28	26,94

Conclusie en discussie

In dit onderzoek is gezocht naar een antwoord op de onderzoeksvraag:

In hoeverre verklaren de anti-immigratiehoudingen van Nederlandse stemgerechtigden de relatie tussen opleidingsniveau en stemmen op de PVV, en in hoeverre wordt de invloed van immigratiehoudingen op stemgedrag gemodereerd door de issue salience van immigratie tijdens de Tweede Kamerverkiezingen van 2023?

Door middel van kwantitatieve data-analyse is op basis van het Nationaal Kiezersonderzoek 2023 gekeken naar de invloed van opleidingsniveau en anti-immigratiehoudingen op het wel of niet stemmen op de PVV. Verder is dieper ingegaan op de rol die issue salience in deze relatie speelt.

In de literatuur worden verschillende verklaren gegeven waarom mensen met een lagere opleiding vaker op populistische partijen stemmen (Spruyt et al., 2016; Kulachai et al., 2023), en waarom zij meer negatief over immigratie denken. Ze ervaren bijvoorbeeld meer economische concurrentie met migranten en kunnen meer culturele bedreiging voelen (Berg, 2015; Gugushvili et al., 2021). Uit de analyse van dit onderzoek worden deze theoretische standpunten bevestigd. De toename van het opleidingsniveau van respondenten leidt tot een kleinere kans op stemmen op de PVV. Hoogopgeleide respondenten stemmen minder vaak op de PVV dan laagopgeleide respondenten, ook wanneer zij een sterke anti-immigratiehouding hebben. Dit geeft aanwijzingen dat opleidingsniveau voor een kloof in het stemgedrag veroorzaakt (Bovens & Wille, 2021).

Daarnaast heeft anti-immigratiehouding van de respondent een mediërend effect op deze relatie. Zoals Umansky et al. (2025) al aantoonde, wordt in dit onderzoek het liberaliserende effect van onderwijs ook bevestigd. Mensen met een hoger opleidingsniveau kijken positiever naar immigratie en stemmen minder vaak op de PVV. Deze resultaten onderbouwen dan ook de theorie over verschillen in ervaren culturele en economische dreiging tussen hoog- en laagopgeleide respondenten.

Wat echter opvallend is, is dat wanneer mensen immigratie een belangrijk onderwerp vinden, wordt de kans dat mensen op de PVV stemmen niet groter wordt. Er is dus geen sprake van een positief modererend effect, maar van een licht negatieve moderatie. Wanneer

immigratie *salient* is voor de respondent is diens houding tegenover immigratie minder van invloed op het stemgedrag. Op basis van de literatuur kan een verklaring worden gegeven voor dit opvallende resultaat. Jin (2024) stelt dat wanneer een thema veel aandacht krijgt, dit vooral negatieve aandacht is. Daarbij laat Denninson (2019) zien dat wanneer mensen een onderwerp belangrijk vinden, ze hier minder neutraal naar kijken. Als kiezers immigratie dus een belangrijk thema vinden, kan hun standpunt hierover minder van invloed zijn, maar kiezen ze voor een partij die het thema ook belangrijk vindt. Dit komt overeen met de theorie van issue ownership, die ervan uitgaat dat men stemt op de partij die zij het meest capabel vinden om het probleem op te lossen (Van der Meer & Damstra, 2021).

De wetenschappelijke bijdrage van dit onderzoek is tweezijdig. Enerzijds draagt het bij aan de empirische kennis over de afgelopen verkiezingen, omdat er gebruik is gemaakt van de meest recente data. Door deze data te analyseren wordt de kennis over de toename van populistische partijen vergroot. Anderzijds draagt het ook bij aan het academische debat over de factoren die stemgedrag beïnvloeden. De resultaten van dit onderzoek laten zien dat de relatie tussen anti-immigratiehoudingen, issue salience en stemgedrag complex is.

Verder draagt dit onderzoek bij aan het maatschappelijk debat over de opkomst van de PVV. De resultaten laten zien dat opleidingsniveau een significante rol speelt in het stemgedrag van burgers. Politici kunnen de inzichten van dit onderzoek gebruiken om kiezers beter te begrijpen en bereiken. Daarnaast is het voor beleidsmakers relevant om te zien dat het opleidingsniveau van burgers significante invloed heeft op hun perceptie van immigratie. Deze kennis kan ingezet worden om meer draagvlak te creëren voor de politieke keuzes die over immigratie gemaakt worden.

Aan dit onderzoek zitten een aantal beperkingen. Ten eerste is er enkel gekeken naar de verkiezingsuitslag van 2023. Hierdoor is het niet uit te sluiten dat deze verkiezingen een buitengewone uitslag hadden, of dat de anti-immigratiehouding van de respondenten dit jaar sterker is geworden dan eerdere jaren. Daarbij zijn de geanalyseerde variabelen niet in staat het stemgedrag van de respondenten volledig te verklaren. De steun voor rechts-populistische partijen is meer complex dan enkel de anti-immigratiehouding en het opleidingsniveau van kiezers. Tot slot is een beperking van dit onderzoek dat issue salience begrepen wordt als hoe belangrijk mensen een onderwerp zelf vinden. Er wordt niet gekeken naar hoeveel een thema daadwerkelijk in bijvoorbeeld het nieuws komt en op welke manier,

en dus is zou het zo kunnen zijn dat bij mensen van binnenuit komt, in plaats van dat het door de PVV op de agenda wordt gezet om politieke winst te behalen. De operationalisering van issue salience zou dus een vertekend beeld kunnen van de daadwerkelijke invloed van issue salience op stemgedrag.

Deze beperkingen kunnen verwerkt worden in vervolgonderzoek. In de toekomst zou dieper gekeken kunnen worden naar andere factoren die steun voor populistische partijen kunnen beïnvloeden, om zo tot een meer complete verklaring te kunnen komen. Daarnaast is het mogelijk dat de concepten op een andere manier samenhangen dan in dit onderzoek gepresenteerd is, wat aanleiding geeft voor een diepgaande analyse tussen de onderlinge relatie tussen de variabelen. Daaropvolgend kan door issue salience breder te conceptualiseren en aandacht te hebben voor de manier waarop immigratie een belangrijk thema wordt, de invloed ervan beter uitgediept kunnen worden. Zo kan de media ook een rol hebben in issue salience (Kulachai et al., 2023). Daarbij is in dit onderzoek gefocust op de houdingen ten opzichte van immigratie als geheel, maar zoals Umansky et al. (2025) aantoonen kunnen er verschillen zijn in de perceptie van verschillende groepen immigranten. Deze verschillen zijn relevant om in het vervolg te onderzoeken, om de invloed van diverse immigrantengroepen op houdingen ten opzichte van immigratie beter te kunnen duiden. Tot slot is er in dit onderzoek geen aandacht voor Nederlanders die voorheen niet stemden en deze verkiezingen wel. Dit kan relevant zijn, omdat populistische partijen deze groepen vaak aanspreken en dus ook bijdragen aan een verklaring voor de electorale winst van de PVV.

Samengevat legt dit onderzoek de complexe relatie tussen opleidingsniveau, anti-immigratiehoudingen, issue salience en stemgedrag bloot en vraagt het om een uitdieping van de onderzochte relatie.

Bibliografie

Abts, K., Rogenhofer, J., Abts, K., Meeusen, C., Meuleman, B., & Swyngedouw, M. (2023).

Het appel van het populisme: Tussen ressentiment en nostalgie.

Ademmer, E., & Stöhr, T. (2018). Europeans are more accepting of immigrants today than 15 years ago. *MEDAM Policy Brief*, 1

Akkerman, A., Zaslove, A., & Spruyt, B. (2017). 'We the people' or 'we the peoples'? A comparison of support for the populist radical right and populist radical left in the netherlands. *Swiss Political Science Review*, 23(4), 377–403.

Bartle, J., & Laycock, S. (2012). Telling more than they can know? does the most important issue really reveal what is most important to voters? *Electoral Studies*, 31(4), 679–688.

Becker, R. (2023). Voting behavior as social action: Habits, norms, values, and rationality in electoral participation. *Rationality and Society*, 35(1), 81–109.

Bélanger, É, & Meguid, B. M. (2008). Issue salience, issue ownership, and issue-based vote choice. *Electoral Studies*, 27(3), 477–491.

Berg, J. A. (2015). Explaining attitudes toward immigrants and immigration policy: A review of the theoretical literature. *Sociology Compass*, 9(1), 23–34.

Bizumic, B., Monaghan, C., & Priest, D. (2021). The return of ethnocentrism. *Political Psychology*, 42, 29–73.

Böhmelt, T., Ezrow, L., & Zur, R. (2024). Anti-immigration party success abroad and voter polarization at home. *Electoral Studies*, 88, 102762.

Bovens, M. (2015). Opleiding als nieuwe sociale scheidslijn. *Sociologos*, 36(3)

- Bovens, M., & Wille, A. (2021). Education, inequality, and political behavior. *Oxford research encyclopedia of politics*
- Burgoon, B., & Rooduijn, M. (2021). 'Immigrationization' of welfare politics? anti-immigration and welfare attitudes in context. *West European Politics*, 44(2), 177–203.
- Cavaille, C., & Marshall, J. (2019). Education and anti-immigration attitudes: Evidence from compulsory schooling reforms across western europe. *American Political Science Review*, 113(1), 254–263.
- Cohen, A., Vigoda, E., & Samorly, A. (2001a). Analysis of the mediating effect of personal-psychological variables on the relationship between socioeconomic status and political participation: A structural equations framework. *Political Psychology*, 22(4), 727–757.
- Cohen, A., Vigoda, E., & Samorly, A. (2001b). Analysis of the mediating effect of personal-psychological variables on the relationship between socioeconomic status and political participation: A structural equations framework. *Political Psychology*, 22(4), 727–757.
- Damstra, A., Jacobs, L., Boukes, M., & Vliegenthart, R. (2021). The impact of immigration news on anti-immigrant party support: Unpacking agenda-setting and issue ownership effects over time. *Journal of Elections, Public Opinion and Parties*, 31(1), 97–118.
- Dennison, J. (2019). A review of public issue salience: Concepts, determinants and effects on voting. *Political Studies Review*, 17(4), 436–446.
- Dennison, J., & Geddes, A. (2019). A rising tide? the salience of immigration and the rise of anti-immigration political parties in western europe. *The Political Quarterly*, 90(1), 107–116.

- Dražanová, L. (2022). Sometimes it is the little things: A meta-analysis of individual and contextual determinants of attitudes toward immigration (2009–2019). *International Journal of Intercultural Relations*, 87, 85–97.
- Dražanová, L., Gonnot, J., Heidland, T., & Krüger, F. (2024). Which individual-level factors explain public attitudes toward immigration? A meta-analysis. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 50(2), 317–340.
- Ferrari, D. (2021). Perceptions, resentment, economic distress, and support for right-wing populist parties in europe. *Politics and Governance*, 9(3), 274–287.
- Geurkink, B., Zaslove, A., Sluiter, R., & Jacobs, K. (2020). Populist attitudes, political trust, and external political efficacy: Old wine in new bottles? *Political Studies*, 68(1), 247–267.
- Gidron, N., & Hall, P. A. (2017). The politics of social status: Economic and cultural roots of the populist right. *The British Journal of Sociology*, 68, S57–S84.
- Goossens, C., & Simons, J. (2024). Overbruggen van denkbeelden en grenzen: De effecten van opleidingsniveau op anti-immigratie attitudes in west-en oost-europa: Winnaar van de mens & maatschappij bachelorscriptieprijs 2023. *Mens & Maatschappij*, 99(1), 33–61.
- Gugushvili, D., Ravazzini, L., Ochsner, M., Lukac, M., Lelkes, O., Fink, M., Grand, P., & van Oorschot, W. (2021). Welfare solidarities in the age of mass migration: Evidence from european social survey 2016. *Acta Politica*, 56, 351–375.

- Harteveld, E., Van Der Brug, W., De Lange, S., & Van Der Meer, T. (2022). Multiple roots of the populist radical right: Support for the dutch PVV in cities and the countryside. *European Journal of Political Research*, 61(2), 440–461.
- Harteveld, E., & van der Pas, D. (2024). A new structural basis of dutch voting behaviour? *The Oxford Handbook of Dutch Politics*, , 263.
- Hatton, T. J. (2021). Public opinion on immigration in europe: Preference and salience. *European Journal of Political Economy*, 66, 101969. <https://doi.org/10.1016/j.ejpoleco.2020.101969>
- Hayes, A. F. (2012). PROCESS: A versatile computational tool for observed variable mediation, moderation, and conditional process modeling.
- Hooghe, L., Marks, G., & Kamphorst, J. (2024). Why it makes sense to consider field of education to predict political behavior: The case of GAL/TAN voting. *American Political Science Review.Forthcoming*,
- Howell-Moroney, M. (2024). Inconvenient truths about logistic regression and the remedy of marginal effects. *Public Administration Review*, 84(6), 1218–1236.
- Jacobs, K., Lubbers, M., Spierings, N. & Voogd, R. (2023). Dutch Parliamentary Election Study 2023 (DPES/NKO 2023). Nijmegen: SKON.
- Jin, S. (2024). Why is immigration important to you? A revisit to public issue salience and elite cues. *European Journal of Political Research*,
- Krosnick, J. A. (1990). Government policy and citizen passion: A study of issue publics in contemporary america. *Political Behavior*, 12, 59–92.

- Kulachai, W., Lerdtomornsakul, U., & Homyamyen, P. (2023). Factors influencing voting decision: A comprehensive literature review. *Social Sciences*, 12(9), 469.
- Kustov, A., Laaker, D., & Reller, C. (2021). The stability of immigration attitudes: Evidence and implications. *The Journal of Politics*, 83(4), 1478–1494.
- Lee, B., Kim, J., & Scheufele, D. A. (2016). Agenda setting in the internet age: The reciprocity between online searches and issue salience. *International Journal of Public Opinion Research*, 28(3), 440–455.
- Marcos-Marne, H., Gil de Zúñiga, H., & Borah, P. (2023). What do we (not) know about demand-side populism? A systematic literature review on populist attitudes. *European Political Science*, 22(3), 293–307.
- McLaren, L. M. (2003). Anti-immigrant prejudice in europe: Contact, threat perception, and preferences for the exclusion of migrants. *Social Forces*, 81(3), 909–936.
- McLaren, L., & Paterson, I. (2020). Generational change and attitudes to immigration. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 46(3), 665–682.
- Messing, V., & Ságvári, B. (2021). Are anti-immigrant attitudes the holy grail of populists? A comparative analysis of attitudes towards immigrants, values, and political populism in europe. *Intersections.East European Journal of Society and Politics*, 7(2), 100–127.
- Missier, C. A. (2022). The making of the licitness of right-wing rhetoric: A case study of digital media in the netherlands. *Sage Open*, 12(2), 21582440221099527.
- Mize, T. D., Doan, L., & Long, J. S. (2019). A general framework for comparing predictions and marginal effects across models. *Sociological Methodology*, 49(1), 152–189.

Müller, T., & Tai, S. H. T. (2020). Individual attitudes towards migration: A re-examination of the evidence. *Canadian Journal of Economics/Revue Canadienne D'économique*, 53(4), 1663–1702.

NOS. (2023, 23 november). *Politieke aardverschuiving: PVV veruit de grootste, coalitie afgestraft*. NOS Nieuws. <https://nos.nl/collectie/13958/artikel/2498924-politieke-aardverschuiving-pvv-veruit-de-grootste-coalitie-afgestraft>

Noury, A., & Roland, G. (2020). Identity politics and populism in europe. *Annual Review of Political Science*, 23(1), 421–439.

Parlement.com. (2023, 7 juli). *Kabinet-Rutte IV valt over maatregelen tegen asielinstroom*. https://www.parlement.com/id/vm4kuldjtxij/nieuws/kabinet_rutte_iv_valt_over_maatregelen

Paul, H. L., & Fitzgerald, J. (2021). The dynamics of issue salience: Immigration and public opinion. *Polity*, 53(3), 370–393.

Peterson, J. C., Smith, K. B., & Hibbing, J. R. (2020). Do people really become more conservative as they age? *The Journal of Politics*, 82(2), 600–611.

PVV. (2023). NEDERLANDERS WEER OP 1. In PVV Verkiezingsprogramma. <https://www.pvv.nl/images/2023/PVV-Verkiezingsprogramma-2023.pdf>

PVV. (2006). *Verkiezingspamflet*. <https://www.pvv.nl/index.php/component/content/article.html?id=788:verkiezingspamflet>

- Schnaudt, C., & Stecker, C. (2022). Uncovering the flash potential of immigration: Attitudes, salience, and far-right support in europe. *International Journal of Public Opinion Research*, 34(4), edac034.
- Schouten, L., & Custers, G. (2022). Waarom hoger opgeleiden zich tegen het politieke systeem keren: Een onderzoek naar de motieven van hoger opgeleiden om te stemmen op populistisch radicaal rechtse partijen. *Mens & Maatschappij*, 97(2), 182–212.
- Sipma, T., & Berning, C. C. (2021). Economic conditions and populist radical right voting: The role of issue salience. *Electoral Studies*, 74, 102416.
- Spruyt, B., Keppens, G., & Van Droogenbroeck, F. (2016). Who supports populism and what attracts people to it? *Political Research Quarterly*, 69(2), 335–346.
- Theorin, N., & Strömbäck, J. (2020). Some media matter more than others: Investigating media effects on attitudes toward and perceptions of immigration in sweden. *International Migration Review*, 54(4), 1238–1264.
- Thomassen, J. (2012). The blind corner of political representation. *Representation*, 48(1), 13–27. <https://doi.org/10.1080/00344893.2012.653229>
- Umansky, K., Weber, D., & Lutz, W. (2025). Revisiting the role of education in attitudes toward immigration in different contexts in europe. *Genus*, 81(1), 1.
- van der Meer, T., & Damstra, A. (2022). Associative issue ownership in a highly fragmented multiparty context: The netherlands (2021). *Acta Politica*, , 1.

Veul, I., Flache, A., & Venema, S. (2016). PVV en SP: Ideologische tegenstanders met dezelfde voedingsbodem? de effecten van gemeentelijke factoren op verkiezingsuitslagen voor een rechtse en een linkse populistische partij in 403 gemeenten in 2010. *Mens & Maatschappij*, 91(1), 27–52.

Volker, B., Andriessen, I., & Posthumus, H. (2014). Gesloten werelden? sociale contacten tussen lager-en hogeropgeleiden.

Vossen, K. (2011). Classifying wilders: The ideological development of geert wilders and his party for freedom. *Politics*, 31(3), 179–189.

Walgrave, S., van Erkel, P., Jennart, I., Lefevere, J., & Baudewyns, P. (2020). How issue salience pushes voters to the left or to the right. *Politics Low Countries*, 2, 319.